

KOLÍSAVÝ ROD SUBSTANTIV V NĚMČINĚ

Jarmila Dubová

Abstrakt

Kolísání rodu substantiv je zajímavý gramatický jev, který existuje v češtině i v němčině. V němčině kolísá rod nejčastěji mezi maskulinem a neutrem. Běžný uživatel se logicky ptá, co se užívá častěji. Použití rodu u těchto substantiv záleží na rozdílu mezi spisovnou a hovorovou němčinou a na rozdílu mezi němčinou v Rakousku a v Německu. V němčině v Německu je jasný příklon k jedné ze dvou možností.

Klíčová slova

Kolísání rodu mezi spisovnou a mluvenou němčinou, kolísání rodu mezi němčinou v Rakousku a v Německu, kolísání rodu – četnost užití.

Abstract

The gender-shift of nouns in the German language

The gender-shift of nouns is an interesting phenomenon, which exists in both the Czech as well as in the German languages. In the German language, there is the shift between the masculine and neuter. Logically, the question arises which one is used more often.

The usage depends on the differences between the standard and spoken form of German and on the differences between the German language used in Germany and in Austria. In Germany, there is a strong tendency to use just one of the two possibilities.

Key words

The gender shift of nouns between the standard and spoken form, the difference between the German language used in Germany and in Austria, the gender shift – the frequency of usage.

Kolisavý rod substantiv v němčině

Německé mluvnické kapitole o substantivech obsáhle popisují rod z hlediska rozlišení rodu přirozeného a gramatického a z hlediska určování rodu na základě sémantiky a gramatiky. Kolisání bývá zmíněno jen okrajově. Přesto je to problém, se kterým se běžný uživatel setkává.

Kolisání rodu se objevuje i v češtině, a to: „mezi maskuliny a femininy *bronz, kyčel, kredenc, esej, Olomouc, Kuřim, Litovel* apod., mezi maskulinem, femininem a neutrem, např. *rukojmi*, mezi femininem a neutrem *ralley*“ (Grepel 1995: 233).

V němčině rod kolísá většinou mezi maskulinem a neutrem. Jako příklad, kde rod kolísá mezi všemi rody, se uvádí tradičně substantivum *Dschungel* (Sommerfeldt – Starke 1998: 95, Jung 1967: 266, Helbig – Buscha 1979: 244), přičemž maskulinum je logicky analogické k substantivu *der Wald*; neutrum by se dalo vysvětlit jako časté použití středního rodu u většiny cizích podstatných jmen. V novějších mluvnicích už se uvádí jen maskulinum a neutrum (Götze – Hess-Lüttich 1989: 167). O použití feminina se v novějších mluvnicích nepíše (Helbig – Buscha 1991: 274), popřípadě se uvádí jako zastaralý tvar (Drosdowski 1995: 206). Pokud je nutno se rozhodnout mezi maskulinem a neutrem, preferuje Engel maskulinum: „*am häufigsten ist das Maskulinum*“ (Engel 1988: 501).

Kolisání rodu může být chápáno jen jako okrajová zmínka, jak je to např. v mluvnické lingvistice Sommerfeldt/Starke, která uvádí jen šest substantiv: *Ab-scheu, Bonbon, Dschungel, Liter, Meter, Wulst* (Sommerfeldt/Starke 1998: 95). Počet substantiv s kolisavým rodem se v jednotlivých mluvnicích značně liší. Český psaná „Mluvnice současné němčiny“ (Povejšil 1987: 118) jich uvádí kolem čtyřiceti, mluvnické „Duden. Die Grammatik“ více než sto.

Je třeba vzít v úvahu nejen počet, ale i rozdíl mezi spisovnou a hovorovou němčinou a rozdíl mezi němčinou v Rakousku a v Německu. Někteří lingvisté se ale tímto rozdílem nezabývají vůbec, např. Engel, Helbig – Buscha, nebo Götze – Hess-Lüttich.

Rozdílu mezi hovorovou a spisovnou němčinou si všímá Jungova mluvnice „Grammatik der deutschen Sprache“, a to u substantiv *Liter, Meter, Zigarillo* (Jung 1967: 266), „Mluvnice současné němčiny“ u substantiv „*Virus, das, hovor. der, Zigarillo, das, hovor. die*“ (Povejšil 1987: 118).

Rozdíl mezi němčinou v Rakousku a v Německu je v „Mluvnici současné němčiny“ pouze u substantiva „*Pyjama, der, rak. das*“ (Povejšil 1987: 118), příkladů je však více. Následující tabulka je sestavena podle příručky „Duden.

Richtiges und gutes Deutsch“ (Drosdowski 1985) a „Duden. Wie sagt man in Österreich?“ (Ebner 1980):

Tab. 1 Rozdíl v kolísání rodu mezi němčinou v Německu a v Rakousku

	Německo	Rakousko
<i>Bonbon</i>	der/das	das
<i>Gulasch</i>	der/das	das
<i>Marzipan</i>	das/ (někdy: der)	der
<i>Podest</i>	das/ (někdy: der)	das
<i>Pyjama</i>	der	der/das
<i>Quader</i>	der/ (někdy: die)	der
<i>Sakko</i>	der/ (někdy: das)	das
<i>Sellerie</i>	der/die	die

Použití rodu u substantiv *Liter* a *Meter* kolísá následovně: Pokud jde o jednotku míry používá se maskulinum, popřípadě neutrum (*der/das Millimeter, Zentimeter, Kilometer*). Ve složeninách je maskulinum označení mužské osoby *der Geometer* a neutrum pro přístroje *das Barometer, das Thermometer* – viz Helbig/Buscha 1991: 274. Neplatí to však vždy: *der Tachometer, der Gasometer*.

V následujícím srovnání se nesrovnávají všechna substantiva s kolísavým rodem, ale jsou vybrána pouze ta, která by se mohla objevit ve výuce na základní a střední škole.

Tab. 2 Srovnání substantiv s kolísavým rodem

	Jung	Helbig/Buscha 1979, 1991	Povejšil	Drosdowski	Götze/Hess-Lüttich
<i>Bonbon</i>	–	der/das	der/das	der/das	der/das
<i>Dotter</i>	–	der/das	der/das	der/das (krajově: die)	der/das
<i>Gelee</i>	–	–	–	der/das	der/das
<i>Gulasch</i>	–	der/das	der/das	der/das – v Rak.	der/das
<i>Joghurt</i>	–	–	–	der/das (hovor: die)	der/das
<i>Keks</i>	der/das	der/das	der/das	der/das	der/das
<i>Krem</i>	–	–	die/der	der/das	–
<i>Marzipan</i>	–	der/das	der/das	der/das – v Rak.	–
<i>Sellerie</i>	–	–	der/die	der/die – v Rak.	–
<i>Soda</i>	die/das	–	die/das	die/das	die/das

Logicky se objeví otázka: co se užívá častěji? Rozdíl mezi častějším a méně častým užíváním zohledňuje jen mluvnice „Duden. Die Grammatik“, a to např. u substantiva: „*Lampion, der, seltener auch: das*“ (Drosdowski 1995: 206). U substantiva *Soda* je třeba rozlišovat, jestli se jedná o použití v oboru chemie, pak jde o femininum; ve významu *Sodawasser* jde o neutrum. V následující analýze byly vybrány příklady z internetu, přičemž jde o kolísání substantiv v německém tisku (nikoliv o rozdíly mezi užitím v Německu a Rakousku). Ke každému substantivu se vzalo v úvahu prvních padesát výskytů slova (se členem určitým nebo neurčitým, popř. v takovém spojení, které umožňuje určit rod), které se nabízejí po zadání hesla.

Tab. 3 Kolísání rodu, četnost užití

	Maskulinum	Neutrum	Femininum
<i>Bonbon</i>	5 (10 %)	45 (90 %)	–
<i>Cola</i>	–	3 (6 %)	47 (94 %)
<i>Dotter</i>	45 (90 %)	5 (10 %)	–
<i>Dschungel</i>	48 (96 %)	1 (2 %)	1 (2 %)
<i>Gelee</i>	8 (16 %)	40 (80 %)	2 (4 %)
<i>Joghurt</i>	46 (92 %)	4 (8 %)	–
<i>Keks</i>	47 (94 %)	3 (6 %)	–
<i>Krem</i>	1 (2 %)	–	49 (98 %)

Závěr

Kolísání rodu u substantiv v němčině je z hlediska teorie zajímavý jev. Logicky se však uživatel jazyka ptá, čemu dát přednost. Záleží jednak na rozdílu mezi spisovnou a hovorovou němčinou a němčinou v Německu a v Rakousku – viz tabulka. U substantiva *Dschungel* se tradičně uváděly všechny tři rody, dnes je tendence užívat maskulinum podle významu, tedy podle substantiva *der Wald*. Substantivum *Cola* se používá jako femininum (ačkoliv se nabízí analogie se substantivem *das Getränk*). Substantivum *Gelee* se používá většinou jako neutrum, i když se maskulinum také objevuje. (Zajímavé je, že dvakrát bylo použito toto substantivum jako femininum, což žádná mluvnice nepřipouští.) U substantiv *Dotter*, *Joghurt* a *Keks* převládá maskulinum. Substantivum *Krem* se převážně vyskytuje ve složenině *Eiskrem* a jednoznačně převládá femininum, což je logické podle použití substantiva *Creme*, které je převzato z francouzštiny, kde je ženského rodu.

Resumé

Das schwankende Genus ist zwar aus der Sicht der Theorie eine interessante Problematik, aber in der Praxis fragt der Sprecher/Schreiber konkret danach, was er verwenden soll. Die Verwendung hängt davon ab, ob der Sprecher/Schreiber die Umgangssprache oder das Hochdeutsche gebraucht, oder ob man zwischen regionalen Varietäten (Deutschland – Österreich) wählt – siehe die Tabelle. Bei dem Substantiv *Dschungel* wurden früher in Grammatiken alle drei Möglichkeiten aufgelistet; heutzutage herrscht die Tendenz vor, das Maskulinum zu verwenden – analogisch nach der Bedeutung: *der Wald*. Das Substantiv *Cola* wird meistens als Femininum verwendet, obwohl logisch auch das Neutrum (*das Getränk*) wäre. Das Substantiv *Gelee* wird meistens als Neutrum verwendet, obwohl man es auch, aber seltener, als Maskulinum antrifft (Es ist interessant, dass dieses Substantiv zweimal als Femininum gefunden wurde, was in keiner Grammatik zugelassen wird.) Bei den Substantiven *Dotter*, *Joghurt* und *Keks* gebraucht man Maskulinum. Das Substantiv *Krem* wurde meistens als Kompositum *Eiskrem* gefunden und als Femininum gebraucht, denn das Substantiv *Creme* stammt aus dem Französischen, wo es als Femininum gibt.

Literatura

- DROSDOWSKI, G. (Hrsg.) *Duden. Die Grammatik*. Mannheim: Dudenverlag, 1995.
- DROSDOWSKI, G. (Hrsg.) *Duden. Richtiges und gutes Deutsch*. Mannheim: Dudenverlag 1985.
- EBNER, J: *Duden. Wie sagt man in Österreich?* Mannheim: Bibliographisches Institut 1980.
- ENGEL, U: *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos Verlag 1988.
- GÖTZE, L. – HESS-LÜTICH, W.: *Knaurs Grammatik der deutschen Sprache*. München: Lexikographisches Institut 1989.
- GREPL, M. a kol. *Průručí mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny 1995.
- HELBIG, G. – BUSHA J.: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: VEG Verlag Enzyklopädie, 1979.
- HELBIG, G. – BUSHA J.: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig: Langenscheidt, Verlag Enzyklopädie, 1991.
- JUNG, W: *Grammatik der deutschen Sprache*. Leipzig: VEG Bibliographisches Institut, 1967.

POVEJŠIL, J: *Mluvnice současné němčiny*. Praha: Academia 1987.

SOMMERFELDT, K - STARKE, G.: *Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1998.

PhDr. Jarmila Dubová, Ph.d.

katedra německého jazyka PdF UP